

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قرآن و حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته علوم حدیث
گرایش کلام و عقاید

آراء کلامی علامه کلینی در راهنما شناسی

استاد راهنما
دکتر علی نقی خدایاری

استاد مشاور
جناب آقای سید مهدی مرتضوی

دانشجو:
حسین رضائی

تابستان ۱۳۹۲

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشگاه قرآن و حدیث

و

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم شعبه اصفهان می باشد.

تقديم به :

او

سپاس‌گزاری

بر خود لازم می‌دانم از زحمات و راهنمایی‌های بی‌دریغ استاد گران قدر جناب آقای دکتر خدایاری و توصیه‌های ارزشمند استاد گران‌مایه جناب آقای سید مهدی مرتضوی که در به ثمر رسیدن این پژوهش مرا یاری نمودند، کمال تشکر و سپاس‌گزاری را بنمایم.

همچنین از تمام اساتید محترم دانشگاه قرآن و حدیث، مسؤولان دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌های علمیه شعبه اصفهان که زمینه‌ساز و راهگشای بنده جهت تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد و نگارش این پژوهش بوده‌اند، صمیمانه سپاس‌گزارم.

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی دیدگاه‌های کلامی مرحوم کلینی در رابطه با راهنما شناسی می‌پردازد. وی که از محدثان بزرگ عالم تشیع به شمار می‌آید، با رویکردی نقلی، مسأله نبوت و امامت را تبیین می‌کند و با توجه به مقارن بودن دوران حیات این عالم بزرگوار شیعه با زمان غیبت صغری و نزدیکی به دوران حضور ائمه علیهم‌السلام و دسترسی به منابع اولیه روایی شیعه بیانات و آراء کلامی ایشان از اهمیت بسزایی برخوردار می‌باشد. مسأله راهنما شناسی مشتمل بر دو بحث اساسی نبوت و امامت از عالی‌ترین آموزه اعتقادی مکتب تشیع است که در طول تاریخ با آراء و تبیین‌های مختلفی همراه بوده و همین اختلاف‌ها موجب تشکیل فرقه‌ها و مکتب‌های کلامی مختلفی گردیده است در حدی که بعضاً از نگاه فرقه‌ای موجب خارج دانستن مخالفین از اسلام و یا منجر به تکفیر و قتل عده‌ای از انسانها شده است.

مباحث اصلی راهنما شناسی در آراء کلینی را در چهار محور می‌توان دنبال نمود:

اول در رابطه با نبوت عامه که درصدد تبیین مباحث مشترک در مورد نبوت پیامبران می‌باشد و دوم در رابطه با نبوت و رسالت پیامبر بزرگوار اسلام حضرت محمد مصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله به عنوان آخرین ذخیره و پیامبر الهی که ختم کننده رسالت پیامبران و تکمیل کننده دین و صاحب شریعت همگانی و جاودان اسلام می‌باشد. و از آن جهت که مرحوم کلینی در تنها اثر گرانسنگ به جای مانده از وی یعنی کتاب شریف کافی درصدد تبیین آراء کلامی شیعه بوده و شیعیان در امر نبوت کمتر دچار اختلاف می‌باشند لذا ایشان به این امر کمتر روی آورده و بیشتر به مباحث امامت پرداخته است. سوم در رابطه با امامت عامه که به بحث از مسائل مشترک در مورد امامت و اوصاف و شرایط و کارکردهای آن می‌باشد و چهارم در رابطه با بحث امامت خاصه که امامت ائمه معصومین اثنی عشر علیهم‌السلام اشاره داشته و در صدد تبیین حقایق این بزرگواران می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: کلینی، کافی، نبوت عامه، نبوت خاصه، امامت عامه، امامت خاصه

فهرست مطالب

۱ فصل اول	۱
۱ کلیات	۱
۳ فصل اول: کلیات	۳
۶ گذری بر زندگی و شخصیت کلینی	۶
۹ مشایخ و راویان کلینی	۹
۹ سخنان علمای رجال درباره کلینی	۹
۱۳ جایگاه علمی کلینی در نگاه دیگران	۱۳
۱۵ کتاب «الکافی»	۱۵
۱۶ زمینه تاریخی و انگیزه‌های تدوین کافی	۱۶
۱۶ روایات کلامی در کافی	۱۶
۱۸ شیوه استخراج آموزه های کلامی کلینی	۱۸
۱۹ فصل دوم	۱۹
۱۹ نبوت عامه	۱۹
۲۱ فصل دوم: نبوت عامه	۲۱
۲۱ بخش اول : شوؤن و کارکرد پیامبران	۲۱
۲۱ ۱/۱ - حجت بودن پیامبران	۲۱
۲۲ ۱/۲ - دعوت کننده به سوی خداوند	۲۲
۲۳ ۱/۳ - رهبری جامعه و اصلاح امور	۲۳
۲۴ ۱/۴ - واجب اطاعت بودن پیامبران	۲۴
۲۴ ۱/۵ - وسیله ی شناخت اسباب خشم و خشنودی خداوند	۲۴
۲۵ ۱/۶ - شرط قبولی اعمال بندگان و ایمنی از عذاب الهی	۲۵
۲۶ ۱/۷ - بیان احکام دین و حفاظت از آن	۲۶
۲۶ ۱/۸ - ملاک حق و باطل	۲۶
۲۷ بخش دوم : اوصاف پیامبران	۲۷
۲۷ ۲/۱ - بهره مندی از کاملترین عقل و علم	۲۷
۲۸ ۲/۲ - عصمت از گناه و خطا	۲۸
۲۹ ۲/۳ - شرح صدر و بهره مندی از مساعدت الهی	۲۹
۳۰ بخش سوم: خلقت پیامبران	۳۰
۳۱ بخش چهارم : مراتب پیامبران	۳۱
۳۳ بخش پنجم : تفاوت نبی و رسول و محدث (امام)	۳۳
۳۷ بخش ششم : منابع علم پیامبران	۳۷
۳۸ الف) مشایعت روح القدس	۳۸
۳۸ ب) از طریق وحی	۳۸
۳۸ ج) از طریق الهامات قلبی	۳۸
۳۹ د) بواسطه کمال عقل و حکمت اعطایی خداوند متعال	۳۹
۳۹ ح) از طریق به ارث بردن علوم پیامبران گذشته	۳۹

۴۰	بخش هفتم: ضرورت شناخت و پذیرش و اطاعت از پیامبران
۴۲	بخش هشتم: وصی داشتن پیامبران و تعیین وصی از جانب خداوند
۴۴	بخش نهم: عدم تأثیر سن در مقام پیامبری
۴۴	بخش دهم: اوصاف مشترک پیامبران با اوصیاء
۴۵	۱۰/۱ - حجت بودن
۴۵	۱۰/۲ - وجوب طاعت
۴۵	۱۰/۳ - علم
۴۶	۱۰/۴ - عصمت
۴۶	بخش یازدهم: پیامبران و شب قدر
۴۷	بخش دوازدهم: پیامبران و معجزه
۴۹	فصل سوم
۴۹	نبوت خاصه
۵۱	فصل سوم: نبوت خاصه
۵۱	بخش اول: رسالت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۱	۱/۱ - حجت بودن پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۲	۱/۲ - همگانی بودن رسالت
۵۳	۱/۳ - ختم نبوت و رسالت به پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۳	بخش دوم: لزوم اطاعت از پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۳	۲/۱ - ضرورت تبعیت و اطاعت از پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۵	۲/۲ - پذیرش نبوت و رسالت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> راه تقرب و هدایت
۵۷	بخش سوم: اوصاف و ویژگی های پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۷	۳/۱ - خلقت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۸	۳/۲ - عصمت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۸	۳/۳ - تقدم حضرت در اقرار به ربوبیت خداوند
۵۹	۳/۴ - اعتقاد تمامی پیامبران به نبوت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۹	۳/۵ - برتری پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> بر تمام عالم
۶۰	۳/۶ - جامعیت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> نسبت به دیگر پیامبران
۶۱	۳/۷ - ولایت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> بر جن و انس
۶۲	۳/۸ - تبعیت از پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> تنها راه رستگاری
۶۲	۳/۹ - شاهد بودن پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> بر دیگران
۶۴	۳/۱۰ - برخی از کرامات و معجزات پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۶۵	۳/۱۱ - معراج پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۶۵	۳/۱۲ - میراث پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۶۶	بخش چهارم: علم پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۶۸	راه های دریافت علم توسط پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۶۸	(الف) بواسطه روح
۶۹	(ب) دریافت خبر بواسطه جبرئیل
۷۰	(ج) دانستن هفتاد و دو حرف از اسم اعظم الهی
۷۰	(د) با کنار رفتن پرده ها و موانع ظاهری

۷۱	بخش پنجم: تفویض امور به پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۷۵	فصل چهارم
۷۵	امامت عامه
۷۷	فصل چهارم: امامت عامه
۷۷	بخش اول: ضرورت شناخت، پذیرش و تبعیت از امام
۷۹	۱/۱- شناخت امام
۸۱	۱/۲- پذیرش امامت امام
۸۲	۱/۳- تبعیت از امام
۸۵	۱/۴- شمول ولایت امام بر جنیان و فرشتگان
۸۶	۱/۵- پیامدهای عدم شناخت صحیح و یا عدم پذیرش و تبعیت از امام
۸۷	بخش دوم: شوؤن و کارکردهای امام
۸۸	۲/۱- حجیت امام بر دیگران
۸۹	۲/۲- پاسداری دین اسلام
۸۹	۲/۲/۱- جلوگیری از افزودن و کاستن از دین
۸۹	۲/۲/۲- آموزش احکام و بیان حلال و حرام
۹۰	۲/۲/۳- جدایی حق از باطل
۹۱	۲/۲/۴- تفسیر و تبیین کتاب و سنت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۹۱	۲/۲/۵- صدور حکم جهاد
۹۲	۲/۳- رهبری جامعه
۹۳	۲/۴- حفظ زمین
۹۴	۲/۵- کسب رضایت الهی و پذیرش اعمال
۹۶	۲/۶- شناخت و پرستش خداوند
۹۸	۲/۷- ملاک و تعیین کننده بهشت و جهنم
۱۰۰	۲/۸- ملاک کفر و ایمان
۱۰۲	۲/۹- گرایش به نیکی و محو شدن و دوری از بدی ها
۱۰۲	۲/۱۰- شفاعت
۱۰۴	۲/۱۱- محل نزول ملائکه و روح در شب قدر
۱۰۴	۲/۱۲- مهیا نمودن نعمت های دنیوی و اخروی
۱۰۵	۲/۱۳- دریافت و تصرف در وجوهات و بیت المال
۱۰۶	۲/۱۴- طهارت و برکت مال
۱۰۶	بخش سوم: ویژگی های امام
۱۰۶	۳/۱- اوصاف امام
۱۰۶	۳/۱/۱- باب گوئی دانش و اسباب الهی
۱۰۸	۳/۱/۲- امانت دار خداوند
۱۰۸	۳/۱/۳- خلیفه و ولی امر بودن
۱۰۹	۳/۱/۴- از خاندان رسول اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۱۱۰	۳/۱/۵- گواه و شاهد بودن
۱۱۰	۳/۱/۶- همراهی با قرآن و حامل علم آن
۱۱۱	۳/۱/۷- عصمت و پاکی
۱۱۳	۳/۱/۸- محل نزول و رفت و آمد ملائکه
۱۱۴	۳/۱/۹- در بر دارنده میراث پیامبران

۱۱۴ ۳/۱/۱۰- طشت ، عصا و الواح موسی <small>علیه السلام</small>
۱۱۵ ۳/۱/۱۱- پیراهن یوسف و خاتم سلیمان <small>علیه السلام</small>
۱۱۵ ۳/۱/۱۲- شمشیر ، پرچم، زره ، جوشن پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۱۱۶ ۳/۲- نشانه های امام
۱۱۸ ۳/۳- خلقت امام
۱۲۲ ۳/۴- عدم ربوبیت و رسالت امام
۱۲۳ ۳/۵- شیوه تعیین امام
۱۲۵ ۳/۶- نقش نداشتن سن در امامت
۱۲۷ ۳/۷- تنها یک امام ناطق در هر زمان
۱۲۸ ۳/۸- قدرت و توانایی امام
۱۳۰ ۳/۹- مالکیت امام
۱۳۳ بخش چهارم : علم امام
۱۳۴ ۴/۱- علم لدنی امام و دریافت خبر از جانب خداوند و عالم غیب
۱۳۶ ۴/۲- اقسام علم امام
۱۳۸ ۴/۳- شیوه های دریافت علم امام
۱۳۸ ۴/۳/۱- به ارث بردن علوم
۱۴۰ ۴/۳/۲- بواسطه روح القدس
۱۴۰ ۴/۳/۳- بواسطه روح اعظم
۱۴۱ ۴/۳/۴- دریافت حدیث
۱۴۲ ۴/۳/۵- حضور در عرش و کسب علم
۱۴۲ ۴/۳/۶- نزول علوم و اسرار الهی در شب قدر
۱۴۳ ۴/۴- منابع علم امام
۱۴۳ ۴/۴/۱- قرآن کریم
۱۴۶ ۴/۴/۲- علم و کتب پیامبران گذشته
۱۴۷ ۴/۴/۳- مناره نور (عمود)
۱۴۷ ۴/۴/۴- اسم اعظم خداوند متعال
۱۴۷ ۴/۴/۵- جامعه
۱۴۸ ۴/۴/۶- مصحف حضرت فاطمه <small>علیها السلام</small>
۱۴۸ ۴/۴/۷- جفر
۱۴۹ ۴/۵- گستره علم امام
۱۵۱ ۴/۵/۱- علم به تمام حقایق قرآن
۱۵۲ ۴/۵/۲- علم به تمام احکام و شریعت
۱۵۳ ۴/۵/۳- علم به تمام علوم گذشته پیامبران
۱۵۴ ۴/۵/۴- علم به وقایع آینده
۱۵۵ ۴/۵/۵- علم مرگ و میرها
۱۵۶ ۴/۵/۶- علم انساب و آگاهی از نیات و گفتار و اعمال مردم
۱۵۷ ۴/۵/۷- علم به زبانهای مختلف
۱۵۷ ۴/۵/۸- علوم مادی مثل طبابت و سیاست
۱۵۸ فصل پنجم
۱۵۸ امامت خاصه
۱۶۰ فصل پنجم: امامت خاصه
۱۶۱ بخش اول : ذکر نام ائمه <small>علیهم السلام</small>

۱۶۳	بخش دوم: نصوص دال بر امامت ائمه <small>علیهم السلام</small>
۱۶۳	۲/۱ - نصوص دال بر دوازده امام <small>علیهم السلام</small> با ذکر صریح نام ایشان
۱۶۴	۲/۲ - نصوص دال بر دوازده امام <small>علیهم السلام</small> بدون ذکر صریح نام ایشان
۱۶۵	۲/۳ - نصوص دال بر امامت ائمه <small>علیهم السلام</small> بدون ذکر صریح نام همگی و تعداد
۱۷۱	۲/۴ - نصوص دال بر اقرار یک امام بر امامت خود و یا خاندان خود
۱۷۳	بخش سوم: نصوص دال بر امامت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب <small>علیه السلام</small>
۱۷۳	دسته اول: امامت حضرت علی <small>علیه السلام</small> در گفتار پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۱۷۵	دسته دوم: حضرت علی <small>علیه السلام</small> در بردارنده اوصاف امامت
۱۷۷	دسته سوم: امامت و حجیت حضرت علی <small>علیه السلام</small>
۱۷۸	دسته چهارم: حضرت علی <small>علیه السلام</small> در مراتب آفرینش
۱۷۹	دسته پنجم: جایگاه حضرت علی <small>علیه السلام</small> در مسیر هدایت انسانها
۱۸۰	بخش چهارم: امام دوازدهم حجت بن الحسن العسکری <small>علیه السلام</small>
۱۸۰	نحوه دلالت نصوص بر امامت امام زمان <small>علیه السلام</small>
۱۸۰	الف) خبر از امامت حضرت توسط امام حسن عسکری <small>علیه السلام</small>
۱۸۱	ب) رؤیت حضرت و ملاقات با ایشان
۱۸۱	ج) پرداخت وجوهات به امام و امور مربوط به اموال
۱۸۲	د) دعا و مساعدت حضرت به شیعیان
۱۸۳	ح) نامه نگاری شیعیان با آن حضرت
۱۸۳	ط) انتصاب وکیل و برقراری ارتباط و انجام امور بواسطه وکلا
۱۸۳	غیبت امام زمان <small>علیه السلام</small>
۱۸۶	بخش پنجم: آیات مرتبط با امامت ائمه اطهار <small>علیهم السلام</small>

فصل اول

کلیات

فصل اول: کلیات

در این فصل ابتدا به مسأله و سؤالات اصلی و فرعی این پایان نامه و همچنین ضرورت، اهداف آن و پیشینه موضوع آن اشاره ای شده و پس از آن مطالبی جهت معرفی و شناخت کاملتر مرحوم کلینی و کتاب کافی تنها اثر به جای مانده از وی ذکر گردیده است.

مسأله تحقیق:

مسأله اصلی در این تحقیق بدست آوردن و دسته بندی و ارائه آراء کلامی کلینی در مباحث مربوط به راهنما شناسی می باشد با پذیرش این مطلب که وی روایات را بر اساس اعتقادات و آراء و باورهای خود گزینش و نقل نموده است .

سؤال اصلی تحقیق:

شیخ کلینی در مباحث مربوط به راهنما شناسی دارای چه آراء و اعتقاداتی می باشد؟

سؤالات فرعی تحقیق:

- ۱- کلینی در رابطه با مباحث نبوت عامه دارای چه مباحث و آرائی می باشد؟
- ۲- کلینی در رابطه با مباحث نبوت خاصه دارای چه مباحث و آرائی می باشد؟
- ۳- کلینی در رابطه با امامت عامه چه مباحثی را مطرح نموده و دارای چه آرائی می باشد؟
- ۴- کلینی در رابطه با امامت خاصه چه مباحثی را مطرح نموده و دارای چه آرائی می باشد؟

ضرورت و اهداف :

با بررسی و تفحص در تاریخ علم کلام و میراث کلامی شیعه به این مطلب دست خواهیم یافت که کلام شیعه در مقاطع مختلفی از تاریخ در اثر عوامل گوناگون، در جنبه های مختلف از جمله موضوعات و مسائل و همچنین روش استدلال و اثبات دچار تحولاتی گردیده است به شکلی که در برخی از مقاطع به خاطر ویژه گی های خاص کلامی آن دوره و اختلافاتش با دیگر مقاطع از آن مقطع تعبیر به مدرسه شده است و در مجموع مدارس کلامی متعددی در طول پانزده قرن از ظهور اسلام تا کنون در مناطق مختلف جغرافیایی شکل گرفته است و مسلماً هر مقطع و مدرسه ای دارای علماء و اساتید بارزی بوده است که شناخت و بررسی آراء و دیدگاه های ایشان می تواند نقش مهمی در دستیابی به حقایق دقیق و متقن اعتقادی شیعه داشته باشد. از این رو گروه کلام دانشگاه قرآن و حدیث اقدام به اجرای یک کلان پروژه پژوهشی به منظور جمع آوری آراء کلامی متکلمین و علماء مطرح شیعه در قرون مختلف در قالب پایان نامه های متعدد نمود و در راستای تکمیل این طرح لازم بود تا آراء کلامی مرحوم کلینی به عنوان یکی از بزرگترین محدثان کلامی شیعه در قرن سوم و چهارم و از علماء مشهور مدرسه کلامی قم و مؤلف کتاب گرانسنگ الکافی (یکی از کتب اربعه شیعه و ارائه شده در مدرسه بغداد) مورد فحص و بررسی قرار گیرد و به جهت مقارن بودن دوران حیات این عالم بزرگوار شیعه با زمان غیبت صغری و نزدیکی به دوران حضور ائمه علیهم السلام و دسترسی به منابع اولیه روایی شیعه بیانات و آراء کلامی ایشان از اهمیت بسزایی برخوردار می باشد. لذا جمع آوری و تدوین آراء کلینی در سه محور مبداء شناسی، راهنما شناسی و فرجام شناسی و هر کدام در قالب یک پایان نامه مستقل مورد پذیرش گروه کلام واقع شد و نوشتار حاضر با عنوان آراء کلامی کلینی در راهنما شناسی به صورت پایان نامه در مقطع کارشناسی ارشد به تحقیق و تألیف در رابطه با محور دوم پرداخته است.

پیشینه تحقیق:

در رابطه با سوابق علمی موضوع این پایان نامه لازم است اشاره گردد که تا کنون در رابطه با مسائل مختلف کلامی مکتوبات کثیری تألیف گردیده و بر روایات نقل شده توسط مرحوم کلینی و کتاب کافی شرح ها و حواشی متعددی نگارش شده است اما به این نحو که آراء کلامی ایشان از بین روایاتش استخراج و به صورت منظم و مبسوط تدوین گردد اثری ارائه نشده است مگر پایان نامه دیگری که با عنوان آراء کلینی در مبداء شناسی در حال تدوین می باشد.

روش و مراحل تحقیق:

روش گردآوری اطلاعات در این پایان نامه دستیابی و استفاده از آثار کلامی ماندگار کلینی و حواشی و شروح کافی و یا آثار دیگران که در بیانات خود به آثار و منقولات کلینی اشاره و استناد نموده اند و همچنین ترجمه نمودن این آثار می باشد. در یک پژوهش کتابخانه ای، مراحل تحقیقاتی ذیل جهت تکمیل اطلاعات مورد نیاز این پایان نامه انجام گرفته است.

جمع آوری آثار کلینی مرتبط با بحث راهنما شناسی

مطالعه و بررسی حواشی و شروح کافی (مطالب مرتبط با بحث راهنما شناسی)

تفکیک مطالب مورد نیاز بر اساس سر فصل های ارائه شده

استخراج آراء کلامی کلینی از بین این آثار و اسناد و تنظیم و دسته بندی آنها

نتایج علمی و عملی تحقیق:

این پایان نامه در بر دارنده آراء کلامی کلینی در راهنما شناسی به عنوان یکی از متکلمین مشهور و به نام شیعه در اواخر قرن سوم و نیمه اول قرن چهارم هجری و هم راه و هم زمان با مدرسه کلامی قم می باشد و برای کسانی که به دنبال آشنایی با مسائل اعتقادی و شیوه بیان متکلمین در آن زمان و مخصوصا آشنایی با کلام مدرسه قم می باشند مفید خواهد بود .

فهرست مطالب:

بنابر مصوبات گروه این پایان نامه مشتمل بر پنج فصل و به این ترتیب می باشد: فصل اول با عنوان کلیات در رابطه با شخصیت شناسی مرحوم کلینی و شیوه کلامی وی و کتاب کافی، فصل دوم در رابطه با نبوت عامه که درصدد تبیین مباحث مشترک در مورد نبوت پیامبران می باشد، فصل سوم در رابطه با نبوت و رسالت پیامبر بزرگوار اسلام حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله به عنوان آخرین ذخیره و پیامبر الهی که ختم کننده رسالت پیامبران و تکمیل کننده دین و صاحب شریعت همگانی و جاودان اسلام می باشد، فصل چهارم در رابطه با امامت عامه که به بحث از مسائل مشترک در مورد امامت و اوصاف، شرایط و کارکردهای آن است و فصل پنجم

در رابطه با بحث امامت خاصه ائمه معصومین اثنی عشر علیهم السلام و تبیین حقایق این بزرگواران و ذکر تعدادی از آیات قرآن کریم در شأن و منزلت اهل البیت علیهم السلام می باشد.

با توجه به اینکه از مرحوم کلینی میراثی که به صورت مستقل و مدون آراء کلامی وی را در بر داشته باشد به جای نمانده است و تنها می توان از طریق روایاتی که ایشان در کتاب کافی بیان نموده و نحوه چینش و تبویب آنها، آراء کلامی او را استنباط و استخراج نمود و به ایشان نسبت داد. چنین امری در صورتی مورد قبول است که بپذیریم مرحوم کلینی روایات کافی را به صورت هدفمند و گزیده شده انتخاب و در کنار یکدیگر قرار داده و در نتیجه روایات کافی را حامل و گویای نظرات و آراء وی در مباحث متعدد کلامی قلمداد نمود.

گذری بر زندگی و شخصیت کلینی

شیخ محمد بن یعقوب کلینی، از مهم ترین شخصیت های تأثیرگذار در گسترش و تثبیت تشیع، به عنوان یک مذهب است. ابو جعفر محمد بن یعقوب^۱ بن اسحاق کلینی رازی که به ثقہ الإسلام، رئیس المحدثین کلینی، رازی، بغدادی و سلسلی ملقب است، در سده سوم هجری در کُلین^۲ دیده به جهان گشود. اطلاعات فراوانی از تاریخ تولد و سیر زندگی و تحصیلات کلینی در دست نیست؛ اما احتمال داده اند که ولادت ایشان در سال ۲۵۵ ق، قبل یا پس از ولادت امام زمان علیه السلام واقع شده است. سید بحر العلوم، احتمال می دهد که کلینی، بخشی از حیات امام حسن عسکری علیه السلام را درک کرده و می نویسد: از تاریخ وفات شیخ علیه السلام به دست می آید که او در طبقه ششم و هفتم از سلسله طبقات روات است و این که ۶۹ سال پس از شهادت امام عسکری علیه السلام وفات یافت، می توان گفت که او تمام دوران غیبت صغرا و حتی بعضی از ایام حضور امام عسکری علیه السلام را درک

^۱ در مورد نام پدر مرحوم کلینی و تاریخ وفات ایشان، جز ابن اثیر، مخالفی نیست. او در الکامل فی التاریخ، هنگامی که حوادث سال ۳۲۵ ق را گزارش می دهد، نام پدر او را «علی» دانسته و می نویسد: «در این سال، محمد بن علی وفات یافت» (ر. ک: الشیخ الکلینی البغدادی و کتابه الکافی، ص ۶۷).

^۲ این روستا در ۳۸ کیلومتری جنوب غربی ری، در منطقه حسن آباد قرار دارد. درباره کلمه «کُلین» و احتمالاتی که درباره منطقه جغرافیایی آن داده شده، میان محققان، اختلاف نظر وجود دارد (روضات الجنات، ج ۶ ص ۱۰۸؛ الکنی و الألقاب، ج ۳، ص ۱۲۱؛ الکلینی و الکافی، ص ۱۱۳؛ الکلینی و کتابه الکافی، ص ۶۹؛ آشنایی با جوامع حدیثی شیعه و اهل سنت، ص ۷۵).

کرده است.^۱ آیه الله سبحانی، این رأی را پسندیده و می‌نویسد: محمد بن یعقوب کلینی در دوران امام حسن عسکری علیه السلام حوالی سال‌های ۲۵۴ تا ۲۶۰ ق، دیده به جهان گشود.^۲ غفاری، مؤلف کلینی و الکافی هم احتمال یاد شده را خالی از قوت نمی‌داند و معتقد است: شیخ کلینی، در مقدمه کتاب، متذکر شده که کتابش را به درخواست عزیزی به نگارش درآورده و در بین اهل علم، آنچه متعارف است، آن است که از کسی درخواست تألیف کتاب می‌کند که عمر او از پنجاه سال یا لااقل چهل سال گذشته باشد و به حسب اخبار متواتره‌ای که در کتاب‌های رجال نقل شده، می‌توان دریافت که تألیف کتاب الکافی، بیست سال زمان برده است.^۳ از سوی دیگر، سیره‌نویسان، گزارش داده اند که کلینی، شیخ اصحاب ما (شیعه) و وجه آنان و موثق‌ترین انسان‌ها در حدیث و نسبت به دیگران اثبت بوده است؛ چنان که نجاشی نیز به این مطلب، تصریح کرده است.^۴ همچنین می‌دانیم که کلینی به بغداد هجرت کرده و در آن شهر نیز به تدریس و ترویج الکافی پرداخته و شاگردانی را پرورش داده است. این، خود نیز نیازمند سپری شدن سال‌هایی از عمر او بوده است. بنا بر این، طبق صحیح‌ترین روایات درباره تاریخ وفات کلینی که سال ۳۲۹ ق^۵ است، سن شریف وی در این سال، بین ۶۹ تا ۷۵ خواهد بود. با این وصف، احتمال فراوان دارد که کلینی رحمته الله زمان امام عسکری علیه السلام را درک کرده باشد.^۶

خاستگاه کلینی شهر ری می‌باشد که در زمان خلیفه دوم، به تصرف سپاه اسلام درآمد؛ اما به زودی، اهالی آن از سرسپردگی در مقابل حکومت مرکزی سر باز زدند. از این رو در زمان حکومت خلیفه سوم، بار دیگر این شهر، توسط مسلمانان فتح شد و به عنوان بخشی از سرزمین‌های اسلامی، زیر نظر حکومت مرکزی قرار گرفت. محمد المهدی از خلفای عباسی (۱۴۱ - ۱۵۲ ق)، این شهر را تجدید بنا نمود و آن را «محمدیه»، نام

^۱ طباطبایی، سید محمد بن مهدی، (مشهور به سید بحر العلوم)، "الفوائد الرجالية"، تحقیق و تعلیق: محمدصادق بحر العلوم و حسین بحر العلوم، تهران، ناشر: آفتاب و کتابخانه امام صادق علیه السلام، ۱۳۶۳ ش، چاپ اول، ج ۳، ص ۳۳۶.
^۲ سبحانی تبریزی، جعفر، "بحوث فی الملل والنحل"، قم، ناشر: موسسه نشر الاسلامی، ۱۳۷۳ ش، چاپ دوم، ج ۶، ص ۷۵۷.

^۳ غفاری، عبد الرسول، "الکلینی و الکافی"، قم، ناشر: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۶ ق، چاپ اول، ص ۱۲۷.
^۴ نجاشی، احمد بن علی، "رجال النجاشی"، قم، ناشر: موسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۵ ش، ص ۳۷۷، ش ۱۰۲۶.

^۵ کلینی در سال ۳۲۸ ق و مطابق برخی اقوال، در سال ۳۲۹ ق درگذشته است و در باب الکوفه بغداد، به‌خاک سپرده شده است (الکافی، ج ۱، ص ۳۹ و ۴۰).
^۶ غفار، عبد الرسول، پیشین، ص ۱۲۷.

نهاد. فرزند او هارون الرشید در سال ۱۴۸ق، در شهر ری متولد شد.^۱ علی الظاهر کلینی سال‌های ابتدایی زندگانی خود را در همان زادگاه خود سپری کرده و سپس جهت کسب معلومات دینی، به قم روی آورده است. پس از استفاده از محضر مشایخ آن حوزه، جهت تکمیل اطلاعات خویش به سفرهای متعددی دست زد که در رأس آن می‌توان از دیدار او از حوزه‌های کوفه، نیشابور و بغداد نام برد. کلینی پس از دیدار با بزرگان این حوزه‌ها، بار دیگر پس از دوره جستجوی حدیث به عنوان محدثی مورد اعتماد برای شیعیان به ری عزیمت نموده و این در شرایطی بود که حوزه ری در آن زمان، حوزه جوانی به شمار می‌رفت و دقیقاً مشخص نیست که کلینی در چه تاریخی به ری بازگشته است؛ اما به احتمال قوی، اقامت او در این شهر، به دهه‌های چهارم و پنجم عمر وی و پس از سال سیصد هجری باز می‌گردد؛ زیرا کلینی، الکافی را در زمانی که مرجع شیعیان ری بود تألیف نمود و به نظر می‌رسد که همین مقام و موقعیت او باعث شد تا یکی از دل‌سوختگان^۲، با نوشتن نامه‌ای، از او تقاضا کند که به تألیف جامع حدیثی خود روی آورد.^۳ کلینی در اواخر عمر خود شهر ری را به سوی بغداد ترک گفته، سالهای پایانی عمرش را در این شهر سپری می‌کند.^۴ در مورد دلایل این مهاجرت، سخن روشنی از سوی خودش یا شاگردان و اطرافیانش به میان نیامده است و سرانجام، کلینی در سال ۳۲۸ یا ۳۲۹ق، بنا به اختلاف اقوال، در بغداد درگذشت و در همان شهر مدفون شد. کلینی بدون استثنا در منابع رجالی شیعه، توثیق و مدح شده است و وجود برخی اختلافات در میزان اعتبار روایاتش، خللی در عدالت و وثاقت وی پدید نیاورده است. کتاب

^۱ تاهر هاشم حبیب العمیدی، "الکلینی و کتابه الکافی"، قم، ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲ش، ص ۲۵-۲۷.
^۲ مرحوم شیخ محمدباقر کمره‌ای، در مورد شخص تقاضاکننده می‌نویسد: در شروح چندی که بر کتاب الکافی نوشته شده است، تا آن جا که مطالعه شده، کسی خبر و نشانی از این شخص نداده است و نشانه‌ای از وطن و محل زندگی و موقعیت اجتماعی او به دست نیامده است. در شرح ملا خلیل قزوینی، به طور احتمالی، او را از اهل ری شمرده است؛ ولی هیچ گواهی به دست نداده است. اگر میسر بود که شخصیت طرف نامه‌نگار شیخ بزرگوار کلینی - که پایه تألیف این کتاب مهم مذهبی و اثر جاویدان شده است - به دست می‌آمد، برای روشن شدن وضع اجتماعی و دسته‌بندی شیعه امامیه در عصر مبهم غیبت صغرا، بسیار آموزنده و مفید بود. وضع و تألیف کتابی مانند الکافی برای حفظ اساس مذهب شیعه امامیه در دوران کلینی، کار بسیار اساسی و مهمی به شمار می‌رود. این کار، نمونه فعالیت یک جامعه حساس و زنده و دوراندیش است و باید کار ملتی به شمار رود، نه کار یک فرد بر اثر تقاضای یک شخص عادی

صحیح به نظر می‌رسد که بگوییم این نامه، متضمن دستور تألیف کتاب از رئیس مجامع سری مذهب شیعه - که تا این زمان هنوز ادامه داشته‌اند - رسیده و یا به اشاره مربوطان به ناحیه مقدسه دوران غیبت صغرا انجام شده است که تا هنوز در پرده ابهام باقی مانده و شیخ بزرگوار کلینی را تا این جا تحت تأثیر قرار داده که بیست سال، زانو زده و این کتاب را تألیف کرده و این کتاب دارای چنین موقعیت ثابت و جهانی گردیده است (ر.ک: شرح اصول الکافی، کمره‌ای، ص ۴۸۳).

^۳ معارف، مجید، "پژوهشی در تاریخ حدیث شیعه"، تهران، ناشر: ضریح، ۱۳۷۴ ش، چاپ اول، ص ۴۶۱.

^۴ طباطبایی، سید محمد بن مهدی، پیشین، ج ۳، ص ۳۲۵.

الكافی که بنا بر گزارش نجاشی، در فرصت بسیار کوتاهی، با استقبال وسیعی در بغداد مواجه گردید تنها میراث به جای مانده کلینی می باشد. آثار دیگری نیز به کلینی نسبت داده شده که از هیچ کدام، اثری در دست نیست، کتاب‌های: الردّ علی القرامطه، رسائل الائمة^۱، کتاب الرجال، تعبیر الرؤیا^۲، ماقیل فی الائمة من الشعر.

مشایخ و راویان کلینی

مشایخ کلینی را تا پنجاه تن برشمرده‌اند؛ ولی کلینی، الکافی را از ۳۴ نفر روایت کرده است. لکن بیش از ۹۹ درصد روایات کتاب را هشت نفر روایت کرده‌اند که به ترتیب کثرت روایت، عبارت‌اند از: علی بن ابراهیم قمی، محمد بن یحیی العطّار، ابو علی اشعری، حسین بن محمد، محمد بن اسماعیل، حمید بن زیاد، احمد بن ادريس، علی بن محمد. کلینی دارای راویان مهمی نیز بوده که از مهم‌ترین آنها که موقّق شده‌اند کتاب الکافی را بدون واسطه از صاحب آن روایت کنند، می‌توان از افراد زیر نام برد:

۱. ابو القاسم جعفر بن محمد بن قولویه (صاحب کامل الزیارات، م ۳۶۷ ق)؛ ۲. ابو محمد هارون بن موسی تلکبری (م ۳۸۵ ق)؛ ۳. ابو غالب احمد بن محمد زراری (م ۳۶۸ ق)؛ ۴. ابو عبد الله احمد بن ابراهیم صیمری (معروف به ابن ابی رافع)؛ ۵. ابو المفضل محمد بن عبد الله بن مطلب شیبانی؛ ۶. ابو الحسین احمد بن علی بن سعید الکوفی؛ ۷. ابو الحسین عبد الکریم بن عبد الله بن نصر بزّاز؛ ۸. احمد بن احمد کاتب کوفی؛ ۹. ابو الحسین عقرانی^۳.

سخنان علمای رجال درباره کلینی

شیخ الطائفة ابو جعفر محمد بن حسن طوسی رحمته الله در فهرست خود گوید:

محمد بن یعقوب کلینی مکنی به ابو جعفر از ثقات محدثان و عارفان به اخبار بود، او کتاب‌های زیادی تألیف کرده که یکی از آنها کافی است، این کتاب مشتمل بر سی کتاب می‌باشد نخستین کتاب آن عقل و آخر آن کتاب روضه است. ما روایات و اخبار کلینی را از

^۱ ابن طاووس در کشف المحجّة، فلاح السائل و فتح الأبواب از این کتاب روایت می‌کند. ر. ک: خاتمة المستدرک، ج ۳، ص

۲۷۵.

^۲ در اسناد این کتاب به کلینی، اختلاف است. ر. ک: معالم العلماء، ص ۵۴؛ رجال ابن داوود، ص ۳۶.

^۳ معارف، مجید، پیشین، ص ۴۶۴.

شیخ ابو عبدالله مفید و او از جعفر بن محمد بن قولویه و او نیز از کلینی روایت می‌کند، و همچنین از حسین بن عبدالله و ابوعبدالله احمد بن ابراهیم صیمری و ابو محمد هارون بن موسی و ابو الفضل محمد بن عبدالله شیبانی که همه از ابو جعفر کلینی روایت کرده‌اند نقل می‌کنیم.^۲

ابوالعباس نجاشی در رجال خود گوید:

ابو جعفر کلینی محمد بن یعقوب بن اسحاق شیخ امامیه و شیعه در ری بود، او در میان شیعیان با عزت و جاه زندگی می‌کرد و ریاست مشایخ ما با او بود، کلینی در نقل حدیث موثق و مورد اعتماد راویان و محدثان قرار داشت همگان به وی اطمینان داشتند و اخبار و احادیث او را ضبط می‌کردند. او کتاب بزرگی را که به کلینی معروف و به کافی نامگذاری شده تألیف نمود، و مدت بیست سال روی آن کتاب کار کرد، آغاز آن کتاب عقل و پایان آن کتاب روضه می‌باشد، ما کتب او را از طریق ابو عبدالله مفید روایت می‌کنیم.^۲

علامه حلی در خلاصه سخنان نجاشی را درباره او نقل می‌کند و چیزی بر آن نیفزوده، و سخنان نجاشی را درباره کلینی مورد تأیید قرار داده است.^۱

میرزا عبدالله افندی در ریاض العلماء گوید:

«ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی رازی از بزرگان اصحاب ما در ری و شیخ و مقتدای آنها بود، او در نقل حدیث موثق و مورد اعتماد فقهاء قرار داشت، او کتاب کافی را در مدت بیست سال تألیف کرد و در سال ۳۲۸ در بغداد درگذشت.»^۴

شیخ یوسف بحرانی در لؤلؤة البحرين محمد بن یعقوب را عنوان کرده و گفته‌های شیخ طوسی و نجاشی را درباره آن نقل کرده و در پایان گوید:

«قبر کلینی هم اکنون در بغداد مشهور و مزار است.»^۱

اردبیلی در جامع الرواة گوید:

^۱ حسن بن یوسف حلی، (مشهور به علامه حلی)، "خلاصة الأقوال فی معرفة الرجال"، قم، ناشر: مؤسسة نشر الفقاهة،